

Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 380 lap.

A szerzőnek a már korábbi munkái – így a funkcionális pragmatikai alapú szövegtani összefoglalása (*A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994) vagy az új szemléletet tükröző prózaelemzései, de a jelen munka korábban publikált fejezetei – is sejteni engedték, hogy Tolcsvai Nagy Gábortól lehet, illetve kell várni a régóta hiányzó, korszerű szövegtan megírását.

A magyar nyelv szövegtana a nyelvtudomány, azon belül a szövegtan kognitív keretbe foglalt tudományos igényű, kiemelkedő szintézise, mely a hazai és a nemzetközi szövegtani kutatások minden eddigi eredményét integrálja, és egyszersmind újraértelmezve meg is haladja. Tolcsvai Nagy munkája sokrétű, gazdag szempontrendszerével együtt is zárt egységet alkot, tudatosan és következetesen felépített monográfia, amely a legkorszerűbb irodalom nézeteinek ötvözetével biztos elméleti alapokon nyugszik, s ezért a szövegtant a legmagasabb tudományos szinten reprezentálja. Minden fejezete összegez és nyit, majd beépül a következőbe, rendszerszerű összefüggést alkotva azzal. Kidolgozott és átgondolt fogalmi apparátussal operál, melyet fejezetről fejezetre logikusan alkalmaz.

A tudománytörténeti háttér alapozza meg a mű koncepcióját, készíti elő a leíró, kifejtő fejezeteket, és adja – azokkal együtt – a szöveg makroszintjének, a teljes szövegre kiterjedő szövegjelenségek megközelítésének előzményeit. Ennek lényege, hogy a szövegkutatás kognitív keretben kívánja leírni a szöveget mint **szerkezetet** és **műveletet**. Tolcsvai Nagy monográfiája mindezt új megközelítésű szemléleti egészbe képes foglalni.

A szerző a munkája elején megadott szövegmeghatározást helyezi egyre tágabb összefüggésbe, egy rendkívül széles skálán fokozatosan kibontva, értelmezve és indokolva. Tolcsvai Nagy „minden uralkodóan nyelvi produktumot, amely valamilyen interakciós helyzetben körülhatárolható kommunikációs egységként, vagyis kommunikátumként értelmezhető, szövegnek nevez” (14), hozzátéve, hangsúlyozva – „a kognitív nyelvészeti elveknek megfelelően” –, hogy a szöveg „értelmezése kettős: produktum és produkció, struktúra és procedúra” (14). A kognitív megközelítésnek ez a két szempontja, a **szerkezeti** és a **műveleti** szempont vezérfonalként, alapvető rendezőelvként van jelen az egész munkában (például *A kommunikáció tényezői* című fejezetben [66] vagy *A szövegértelem mikroszintjének szövegtani formáinál* [173], de valójában folyamatosan és minden lényeges kérdéssel összefüggésben, így annak megokolásában is, hogy a mezoszintű szövegegységek jellemzőinek érvényesülései „nemcsak a témából következnek [...], hanem a téma [témák] szövegbeli kifejtésének lehetséges módjaiból, azaz a feldolgozás, a nyelvi reprezentáció mint művelet és szerkezet módjaiból erednek” [314]; ezért lehet például teljes szöveg – s ez igen fontos – a „rövid napihír” vagy a „lexikonszócikk” [314]).

A szöveg szerkezeti és műveleti összetevőit a partitúrában, illetve a partitúramodellben megadott közeg „módszertanilag elkülöníthető, megnevezett tényezői” (61) szerint mutatja be úgy, hogy tételezi és bizonyítja e modell két-, illetve háromdimenziós voltát, „amelyben az egyes összetevők párhuzamosan haladnak előre, egymással keresztirányú kapcsolatokat is létesítve” (319).

A következő lényeges és átfogó szempont az, hogy „a szöveg értelmi egység, amely valamilyen közegben létezik reprezentáció formájában, az emberi tudással összefüggésben, párhuzamos műveletek eredményeképpen, nyelvi (és nem nyelvi) összetevők különböző fajtájú kapcsolataiban” (64).

A szövegértelem kifejtése a munka egyik legnagyobb szabású vállalkozása, s egészen a szövegtipológiáig ível, tudniillik a szövegtipológiát is „a szövegnek mint értelmi egységnek a tipikusan jellemző művelési és szerkezeti felépítéséből” vezeti le, azokból a tulajdonságokból tehát, „amelyek az értelemszerkezet három szövegszintjén” – a mikro-, a mezo- és makroszinten – „tipikus tulajdonságokként elkülönülnek” (331).

A szöveg közegének összetevői: „a) a beszédhelyzet, b) az előtte, alatta, utána végbemenő cselekvés, c) a szövegtől függetlenül előzetesen meglévő tudás” (62). Mindezzel összefüggésben más megvilágítást kap a **kommunikáció** is. „A nyelv [...], amennyiben kommunikáció, nem pusztán közvetítés, hanem jelentés-előállítás” (66). Ebből pedig az következik, hogy „szöveg és kommunikáció egymást feltételezi, a funkciónak értelem- és szerkezetformáló hatása van, a szöveg mint értelmi egység pedig visszahat a funkcióra” (66).

A szövegmagyarázat egyik további központi kategóriája a **reprezentáció**, melyet a szerző – Fodor és Pylyshyn nyomán – úgy értelmez, hogy „»vannak az elmének állapotai, amelyek a világ állapotainak kódolásaként funkcionálnak«” (76).

Így érkezünk el a **szövegvilág** kérdéséhez, s ahhoz – az ismét csak lényegi megállapításhoz –, hogy „a beszélő(k) a szövegben reprezentálják [...] a világnak azt a részét, amely nyelvi cselekvésüknek teret és időt ad” (121). A szöveg tehát nem tükrözi, nem leképezi a világot, „hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban részt vevők számára többé-kevésbé hasonló módon” (121).

Tolcsvai Nagy – helyesen – a szövegvilágon belül (első megközelítésben) tárgyalja a **nézőpontot** mint „a szövegvilág egyik legjellegzetesebb” összetevőjét, majd a **szövegfókusz** és a **szövegtopik** kérdését, kiemelve, hogy e két kategória „részben különbözik a mondatbeli fókusz és topik fogalmától” (131).

A tér és az idő jelölése a szövegben megkülönböztetett figyelemre méltó fejezetei a munkának (kivált *A térjelölés a magyarban* kimunkált és újszerű).

Az eddig mondottak azonban csak előkészítő részei legfontosabb, legnagyobb igénnyel és szaktudással megírt, a szöveg értelemszerkezetét kifejtő egységnek, melynek végső összegzése azt bizonyítja, hogy a „szöveg értelemszerkezete a szöveg strukturált értelme, »jelentése«” (318).

Tolcsvai Nagy a hazai szakirodalomban elterjedt szintező modell (a szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szövegszint) helyett a szövegértelem mikro-, mezo- és makroszintű tagolódását vezeti be, feloldva ezáltal a korábbiak számos ellentmondását. „A szintek [...] a kiterjedtség és a viszony jellege alapján különülnek el a leírásban, és azt mutatják be, hogy egy szövegbeli jelenség milyen jelleggel mekkora területet fog át” (116), illetve, hogy az adott szinten funkcionálisan miként járul hozzá „a szövegértelem létrehozásához és megértéséhez” (173).

A szövegértelem mikroszintjén először azokat a nyelvtani formákat veszi számba (a határozottság, a személyragok és -jelek, a névmás, az egyeztetés), melyek nyelvtani tulajdonságaiknál fogva, azokból adódóan „lehetőséget adnak a mikroszintű” kapcsolatokra (163). Majd ezekre boltozódik rá *A szövegértelem mikroszintjének szövegtani formái a magyarban* című nagyívű rendszerezés, mely *A deixis*, *A koreferencia*, *A névmási koreferencia* és *A fogalmi szójelentésen alapuló koreferencia* alfejezetekből áll. „A deixis egy dolog érzékelésen alapuló reprezentációját egy névmással; a névmási koreferencia egy fogalmi (konceptuális) jelentésű elem és egy névmás reprezentációját; a (konceptuális) szójelentésen alapuló koreferencia két ilyen jelentésű nyelvi elemét (szóét)” kapcsolja össze (174). E fejezet a fenti kérdéskörnek – a hazai nyelvtudományban való – eddigi legteljesebb, legrészletesebb, példákkal és elemzésekkel alátámasztott következetes bemutatása, ezért csak néhány megállapítását lehet – a szubjektív szelekció alapján – kiemelni.

A szövegvilág értelmezése szempontjából fontosnak tartom például, hogy a deixis „az addig külső dolgot bevonja a szövegvilágba” (mindez a nézőponttal és a tér jelölésével is összefügg), és „szoros kapcsolatot” teremt „a szövegvilág és a külső világ között” (175).

Világos a **koreferenciának** a szerkezet és művelet foglalatában megadott értelmezése a **referens** – **antecedens** – **anafora** és a **referens** – katafora – **posztcedens** típusokban (180–3).

A **referencia** – mint a koreferencia egyik alapja – is részletes magyarázatot kap a referenciatípusok (a dologreferencia, az eseményreferencia, a térreferencia, az időreferencia), valamint a referenciális megjósolhatóság/hozzáférhetőség bemutatása által (188–92); s „hogymire vonatkozik a referálásra alkalmas szövegbeli nyelvi vagy \emptyset elem” (192), arra a **referens** meghatározása nyújt egyértelmű eligazítást: „A szövegvilágban minden olyan összetevő referens, amelyre” – elkülöníthető entitásként – „referálni lehet, akár többször is” (194).

Az **antecedens** – **anafora/katafora** – **posztcedens** kapcsolatok fajtáit bontja le, illetve ki *A névmási koreferencia*, ezen belül is az *E/1. és E/2. névmási és \emptyset + INFL*, továbbá az *E/3. névmási és \emptyset + INFL anafora/katafora*. Az elemzett példák nyomán levonható szabályszerűség a következő: „Az E/1. és E/2. szövegtanilag kötelezően PRO vagy \emptyset . Amennyiben a szöveg (szövegrészlet, forduló) kiemelkedő lényege, tehát szövegfókusz a deiktikus E/1. és E/2., annak természetesen PRO a jelölése; amennyiben a szöveg (szövegrészlet, forduló) háttérelme, tehát szövegtopikja E/1. és E/2., annak \emptyset + INFL a jelölése mind antecedens-, mind anaforahelyzetben. Az E/1. és E/2. anafora esetén a referenciális távolság és a szövegtopik-állandóság nincsen korlátozva, amíg a nézőpont azonos” (204). A névmásítás, tágabban a névmási koreferencia ilyen pontosan körülhatárolt, szövegfókusz-szövegtopik szempontú definiálása valójában hiányzott a magyar szakirodalomból. De ugyanez mondható az *E/3. névmási és \emptyset + INFL koreferenciáról*, amely azért válik le az előző kettőről, mert „E/3. koreferens nyelvi elem [...] számos lehet egy szövegben” (205), értelmezése ezért nyitottabb. Megvalósulását is több szempont határozza meg együttesen: így a nyelvtani funkció, a szemantikai szerep (AG, EXP, J, PAT, INS, DIR), a nézőpontviszonyok, a szövegfókusz és szövegtopik (213). Az anaforikus *ő* és az *az* magyarázata szintén hiteles, és indoklása is meggyőző. Az *ő* és az *az* megoszlását „két potenciális antecedens esetén alapvetően a nézőpont jelöli ki”, és a megoszlást a szemantikai szerep mellett „a szövegtopik/szövegfókusz szempontja” támogatja (222).

Jogosan kerül külön fejezetbe *A fogalmi szójelentésen alapuló koreferencia*, mivel mindkét tagja „teljes nyelvi reprezentációt ad”, s „ezért antecedens és anafora szemantikai és pragmatikai összjátéka teljesebb, részletesebb” (222).

A szövegértelem **mezoszintjének** bemutatása logikus továbbvitele az előzőeknek. Ez az építkezés, a minden mindennel összefügg elve és a problémakör koncentrikusan táguló körökben való kibontása (az újabb szempontok és kategóriák bevonásával) – amint korábban is említettem – a munka egyik nagy érdeme.

A *szövegértelem mezoszintjén* kapnak helyet például a szövegtopik/szövegfókusz megoszlása, viszonya a mondattopik és -komment rendszerhez, a mondatok közötti mellérendelés, a fogalmi séma mezoszintű szerepe, a mezoszintű szövegegységre utaló anafora/katafora, továbbá a szöveg szerkezet mezoszintjének formái: a bekezdés és a párbeszéd alapegységei és mezoszintű szerkezete. E sokrétű – de a korábbiakhoz hasonlóan egységes elméleti keretbe foglalt – összetevők rendszerének a funkcionális tárgyalásában is mintaszerűen érvényesül az elmélet és a gyakorlat következetes szembesítése.

A szövegtopik és a szövegfókusz megoszlása újabb példákkal támasztja alá *A szövegvilág* fejezetnek azt a kitételét, hogy az aktuális mondattagolás és a szövegtopik/szövegfókusz tagolás nem mindig esik egybe, illetve, hogy a szöveg mezoszintjének a szövegtopik és a szövegfókusz dinamikus jelensége (256).

A mondatok közötti mellérendelésnek talán a legtöbb tanulsággal szolgáló megállapításai, hogy „a szöveg mezoszintjén a mondatok mint nyelvtani és jelentéstani egységek közötti kapcsolat

latok [...] egy sajátos reprezentációs gyakoriságból erednek” (262), s hogy „a mezoszinten a szövegtopik/szövegfókusz rendszere a mondatok közötti viszonyokat elsősorban a dolgok, entitások tartományában szervezi, a mellérendelés pedig elsősorban az események tartományában” (263). De hasonlóan fontos, amit Tolcsvai Nagy a **diagrammatikus ikonicitás** funkciójáról mond, amely „a dolgok részeinek viszonyát” a reprezentáló szövegvilágban „valamilyen beszélői startégia alapján strukturálja” (268).

Mindezt okszerűen követi a **fogalmi sémának** mint a tudás összetett formájának, mint a szöveg mondatról független jelentésbeli, „azaz értelemadó összetevőjének” a jellemzése (272). A séma szövegbeli érvényesülései (a puszta említés, a részleges kifejtés, a megnevezés és részleges kifejtés [280]), majd a mezoszintű szövegegységre utaló elem kapcsolódnak össze a mezoszintű szövegtani formák együttállását komplex módon bemutató elemzésekben – többek között – a tematikus progresszió, a szövegtopik/szövegfókusz és a mellérendelés problematikájával (288).

Végző értelmezésben, míg „a mikroszinten két elemi egység kapcsolata a koherenciatényező”, addig „a mezoszintű szövegegység szerkezete nem zárt”, minthogy „több, párhuzamos feldolgozású, különböző fajtájú és több helyen érintkező értelem-összetevőből áll (ilyenek például a mondat-szerkezetekből és mondatjelentésekből adódó tematikus progresszió és mellérendelés”, valamint a „szövegfókuszok fogalmi sémáiból eredő értelmi összefüggések)” (289).

A mezoszint bemutatását két invenciózus fejezet zárja, mely „a mezoszintű szövegegységeket a teljes szövegszerkezet és a mezoszint szerkezeti összefüggései szerint” vizsgálja (291). Tolcsvai Nagy – egy lényegi különbségtevással, mely „a mezoszintű szövegegységek szerkezeti típusaiban határozottan megmutatkozik” (291) – karakterisztikusan elválasztja a **monologikus** és a **párbeszédes** szövegeket. Így „a monologikus szöveg jelölt mezoszintű szerkezeti egysége a bekezdés, a párbeszédes szövegé a forduló” (291). Mindkét mezoszintű egységhez – korábbi és legújabb értelmezéseiket is figyelembe véve és példákkal illusztrálva – új jellemzőket és definíciót rendel.

Felfogásában a „bekezdés belső szerkezetét, határainak kialakulását és a megelőző és következő bekezdéshez való kapcsolódását saját értelemszerkezete mellett befolyásolja a szövegtípus, a téma, a beszédhelyzet és a beszélő motivációja, továbbá a feldolgozhatóság és az emlékezeti korlátok szempontja” (297). Ezek tükrében munkálja ki és szemlélteti a bekezdésszekvenciák lehetséges formáit (298).

A párbeszéddel kapcsolatban mindenekelőtt „a párbeszéd nyelvi jellegű szövegtani értelemszerkezetére” vonatkozó leírásokra összpontosít (301), s ezek alapján jelöli ki mezoszintű tulajdonságait. Elemi egységének a **fordulót** tekinti, a párbeszéden belül pedig „a két fordulóból álló változat a legkisebb lehetséges egység” (304). A kétfordulós párbeszédek relációi után a többfordulós párbeszédek változatai következnek, ismét csak elemzett példák tükrében.

A szövegértelem utolsó szintje, a **makroszint** minden eddigi kérdést bennfoglal, mivel a mű valamennyi korábbi fejezete a maga zárt, de egyúttal előkészítő és önmagán túlmutató sajátos mivoltával a szöveg makroszintje felé közelített. Ezért a szövegértelem makroszintjének szövegtani formáiba az egész munka mintegy összefoglalóan beágyazódik.

A szöveg makroszintje: második megközelítésben a makroszintet három általános modellbe rendezi. Az első a **szövegvilág** összetevőit adja; a második a szöveg **általános szerkezetét**, mely „az értelemszerkezet létrehozásának [...] a dinamikus függvénye” (318); míg a harmadik – „a szöveg belső összefüggésrendszerének [...] a viszonylag állandó szerkezetté alakított” formájaként (318) – a szöveg **értelemszerkezetét**, vagyis a szövegértelmet modellálja.

E nagyszabású monográfiát *A szöveg stílusa mint a szövegértelem része, A cím, a Szövegtanológia*, valamint a *Szövegalkotás és szövegértés* című fejezetek zárják. Következtesen az elméleti keretben maradva mindegyik új szemponttal, szempontokkal járul hozzá Tolcsvai Nagy szövegtanának enciklopédikus jellegéhez.

A szöveg stílusáról szólva a szerző a már eddig is vallott és kimunkált stílusfelfogását (vö. A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996) illeszti szervesen a szö-

vegértelemhez. A stílus a szövegértelem része, amelynek „értelmerképző szerepe szövegszinten érthető meg” (322), mivel „a beszélő vagy a hallgató [...] tipikus beszédhelyzetekhez, cselekvésekhez és szövegtípusokhoz kötve különböző nyelvi megformálási típusokat ismer”, és ezek „felidézhető, tehát hasonlítható rendszerében tudja elhelyezni az újonnan létrehozott vagy megértett megnyilatkozást”, képes elvégezni a stílustulajdonítást (323).

Tolcsvai Nagy az értelmi egységnek tekintett szövegből származtatja a **cím** funkcióit is, a metatextuális és a szövegre mint értelmi egységre utaló tartalmi funkciót. A cím metatextuális funkciójában a szöveg helyett álló „viszonylag egyszerű reprezentáció” (325), amely vagy rámutat a szövegre (deiktikusan), vagy képviseli azt (metonimikusan) (327). Követhető módon igazolja, hogy „a metatextuális funkció érvényesülése a címtátság alapján történik meg”, a tartalmi funkcióé pedig „a címnak mint nyelvi egységnek a [...] kognitív szemantikai jellemzői alapján” (328). A tartalmi funkció jellege a cím nyelvtani formájától függ, melynek a legfontosabb típusokat rendszerező funkcionális áttekintését is megkapjuk.

A címhez hasonlóan – ahogy arról korábban már szó volt – a **szövegtipológiát** is a szövegértelem függvényének tekinti. Tolcsvai Nagy az itt írottakkal kitágítja a szövegtipológia határait és lehetőségeit, kivált két tételnek a bevonásával. Az egyik az **összehasonlítás kognitív művelete** (333), a másik a **nyitott normafogalom** kérdése (334). Ezek szemszögéből „a szövegfajtát [...] a kommunikációs helyzetben lehet meghatározni” (336), amelynek dinamikus szempontrendszerét szintén fölvezetjük.

Végül a *Szövegalkotás és szövegértés* a **spontán** és a **tervezett** beszéd elkülönítésével úgy zárja le a felépített szövegtant, hogy annak visszafelé, „a makroszinttől a mikroszint felé olvasva” is teljes jogú érvényt szerez (340).

Összegzésként azt lehet mondani, hogy Tolcsvai Nagy Gábor felsőoktatási tankönyvnek szánt munkája, *A magyar nyelv szövegtana* – a külföldi irodalomhoz és eredményekhez mérve is – a magyar nyelvtudomány kiemelkedő teljesítménye, mely a szöveg- és műelemző nyelvész és irodalmár számára egyaránt hasznos és nélkülözhetetlen monográfia.

Gáspári László